FORMALIZATSIYANING TILSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI VA PUNKTUATSION BELGILARNING TAHLILI

Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna
Navoiy davlat universiteti Boshlang‘ichta’lim kafedrasi dotsenti, f.f.f.d(PhD)

Annotatsiya. *Mazkur maqolada formalizatsiyaning tilshunoslikdagi ahamiyati va punktuatsion belgilarning o‘ziga xosligi kompleks tadqiq etiladi. Tadqiqotning markaziy g‘oyasi punktuatsion belgilarni oddiy grafik ajratuvchi vosita sifatida emas, balki gapning sintaktik tuzilishi, mazmuniy munosabatlari, kommunikativ maqsadi va matnning diskursiv tashkilini ifodalovchi lingvistik birlik sifatida talqin qilishdan iborat. Formalizatsiya – tilshunoslik va mantiqda muhim nazariy usul sifatida tilning ifodalash mexanizmlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Tilimizning yozma ko‘rinishdagi yozishuvi va undagi punktuatsion belgilar, formalizatsiyaning amaliy shakli sifatida, muallifning fikrlarini aniq va tushunarli yo‘sinda ifodalashga yordam beradi. Shuningdek, tilshunoslikda formalizatsiyaning asosiy vazifalaridan biri – bu tilning strukturasini, uning elementlarini to‘g‘ri va ravon tarzda tartibga solishdan iboratdir.*

Kalit so‘zlar: *o‘zbek tili, punktuatsiya, punktuatsion birlik, formalizatsiya, grammatik funksiya, modellashtirish, leksik va sintaktik vositalar.*

Tilshunoslikda formalizatsiya — nazariy tadqiqot usuli sifatida, tilning o‘zgaruvchan, dinamik xususiyatlarini tushunish va talqin qilishda muhim o‘rin tutadi. Formalizatsiya tilshunoslikda tadqiqotlarning to‘g‘ri va aniq yo‘nalishini belgilashga yordam beradi. Ushbu usulni qo‘llash, tilni ma’lum bir mezonlar va qoidalarga muvofiq modellashtirishni ko‘zda tutadi. Shuningdek, formalizatsiyaning yangi tendensiyalari tilshunoslik va uning tahlil usullaridagi o‘zgarishlarni, shuningdek, tilning ko‘p funksional va pragmatik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Matnni to‘g‘ri idrok etishda tinish belgilariga oid bilimlar va ko‘nikmalar muhim rol o‘ynaydi. Ular matnning ifodalashdagi to‘g‘ri aniqlikni ta’minlashga, so‘zlar o‘rtasidagi grammatik va ma’noviy munosabatlarning tushunarli bo‘lishini ta’minlashga xizmat qiladi. Tinish belgilarini aniq tushunish va ularning ishlatilish qoidalarini egallash, to‘g‘ri fikr yuritish va yozma ishlarda xatolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda punktuatsiyaning rolini o‘rganish, tilshunoslikdagi formalizatsiyaning zaruriy tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir.

Tilimizdagi punktuatsion belgilar, shubhasiz, tilning grafik tarkibiga kiradi va yozma matnlar orqali fikrni tushunarli va ravon tarzda ifodalashning muhim vositalaridan biridir. Vaqt o‘tishi bilan, ularning qo‘llanilishi va funksiyalari shakllangan va rivojlangan. Binobarin, tilshunoslikda formalizatsiya usuli orqali, bu belgilarning tarkibini, ularning o‘zgarishini va ularga qo‘yiladigan qoidalarni aniqlash mumkin. Bu

esa, matnni to‘g‘ri talqin qilish, xatolarni bartaraf etish va yuqori saviyadagi nutq madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Formalizatsiya – tilshunoslik va mantiqda muhim nazariy usul sifatida tilning ifodalash mexanizmlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Tilimizning yozma ko‘rinishdagi yozishuvi va undagi punktuatsion belgilar, formalizatsiyaning amaliy shakli sifatida, muallifning fikrlarini aniq va tushunarli yo‘sinda ifodalashga yordam beradi. Shuningdek, tilshunoslikda formalizatsiyaning asosiy vazifalaridan biri – bu tilning strukturasini, uning elementlarini to‘g‘ri va ravon tarzda tartibga solishdan iboratdir.

Punktuatsion belgilar tilshunoslikda formalizatsiyaning bir jihati sifatida, to‘g‘ri fikr yuritish va nutqning mantiqiy va grammatik tartibini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Formalizatsiya jarayoni, tilshunoslikda, tilning har bir elementini tartibga solish va ularni ifoda etuvchi belgilar (shu jumladan, tinish belgilar) orqali ma’nolarni aniqlash va tug‘dirishda ahamiyatga ega. Tinish belgilarining samarali qo‘llanilishi, tilning aniq va ravon ifodalashida muhim vosita hisoblanadi, chunki ular orqali so‘zlar o‘rtasidagi ma’noviy va grammatik bog‘lanishlar namoyon bo‘ladi.

Punktuatsion belgilar yozma matnlarda mo‘tadillik va ravonlikni ta’minlash uchun zarur vosita bo‘lib, ular har bir jumladagi fikrni aniq va tushunarli ifodalashga xizmat qiladi. Punktuatsiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u bir vaqtning o‘zida semantik va grammatik funksiyalarni bajaradi. Masalan, “,”, “.” va “?” belgilarining yozuvdagi o‘rni, so‘zlar o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni belgilash va matnning umumiy mazmunini to‘g‘ri talqin qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tinish belgilari orqali yozuvdagi ma’nolarning xilma-xilligini aniqlash mumkin.

Shu bilan birga, formalizatsiyaning yangi tendensiyalari tilshunoslik va mantiqiy tadqiqotlarida tinish belgilarining murakkab va ko‘p qirrali ishlatilishini o‘rganishga ishora qiladi. Punktuatsiya qoidalarining yangi tadqiqotlari, o‘zaro bog‘lanishlar va integratsiya mexanizmlarini aniqlashga yordam berib, tilshunoslikning yangi nazariy asoslarini yaratishga xizmat qiladi. Formalizatsiyaning shu kabi yangi tendensiyalari, tilshunoslikning o‘ziga xos nazariy yondashuvlari va metadologiyasini shakllantirishda muhim qadamlardan hisoblanadi.

Shu tariqa, formalizatsiya, tilshunoslikda tinish belgilarining foydalanish qoidalarini aniqlash va ularning ijtimoiy va pragmatik kontekstdagi ahamiyatini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. Punktuatsion belgilarning aniq va to‘g‘ri qo‘llanilishi, faqat grammatik me’yorlar bilan cheklanib qolmay, balki tilning ijtimoiy va kommunikativ xususiyatlarini ham namoyon qiladi . Bu esa, tilshunoslikdagi formalizatsiyaning muhim vazifalaridan biridir.

Punktuatsiyaning asosiy vazifasi yozuvda ma’nolarni aniqlash va tartibga solishda muhim ahamiyatga ega. Tilshunoslarning ta’kidlashicha, punktuatsiya leksik va sintaktik vositalar bilan bayon etilishi mumkin bo‘lmagan ma’nolarni va ma’no bo‘yoqlarini ifodalash uchun zarurdir. Shuningdek, punktuatsion belgilar leksik va

sintaktik vositalar bilan bayon etilishi mumkin bo‘lgan hodisalarda ham qo‘llanadi. Bu jihatlar tekstdagi ma’nolarni tez va to‘g‘ri tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, tilni formalizatsiya qilish jarayonida uning individual va uslubiy qirralarini inkor etish xavfi mavjud bo‘lib, buni yo‘qotish uchun har bir tilning tabiiy rivoji, janrlar xilma-xilligi va ijodiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda, moslashuvchan, kontekstga bog‘liq va foydalanuvchi-orientirlangan modellarni yaratish talab etiladi. Zero, til faqatgina tartibga solingan tuzilma emas, balki ijodiy va insoniy kommunikatsiya vositasi hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маматов Н.С., Дусанов Х.Т., Бобомуродов О.Ж. Методология моделирования базы данных. The scientific journal vehicles and roads, 2023 №3. – P.85-91;

2. Маматов Н.С., Джалелов К.М., Самижонов Б.Н., Самиджонов А.Н., Мадаминджонов А.Д. Формирование базы данных в системе преобразования текста в речь: на примере Коракалпакского язык. The scientific journal vehicles and roads, 2023 №3. –P. 91-97.

3. Бирюков Б.В. Жар холодных чисел и пафос абстрактной логики. Формализация мышления от античных времен до эпохи кибернетики. – 2-е изд. – Москва.: Знание, 1985. – 192с.

4. Юрченко В.В. Функциональный подход к формализации знаний. // Искусственный интеллект и проблемы организации знаний. - Москва., 1991 , – С.1-32.

5. Jumayeva D.B. Korpus asosida tinish belgilarini avtomatik tahlil va xatolarni aniqlash texnologiyasi. Monografiya. 2026. 128b.